
Natsien ja kommunistien puhdistuspolitiikka uudessa valossa

Charles B. Lansing: From Nazism to Communism. German schoolteachers under two dictatorships. Cambridge, Massachusetts–London, Harvard University Press, 2010. 307 s.

■ Kansallissosialistisen Saksan opettajakunta on ollut tutkimuksen kohteena aiemminkin. Uudessa teoksessaan yhdysvaltalaisen historioitsija Charles B. Lansing kuitenkin haastaa aiemmat tulkinnat väitteellään, ettei opettajakunnassa tapahtunut suurta muutosta natsien eikä itäisen Saksan kommunistien valtakaudella. Lansing on valinnut valtakunnan tason tarkastelun sijasta tutkimuksensa kohteeksi pienen, Berliinin lähellä sijaitsevan Brandenburg an der Havelin kaupungin opettajakunnan. Yhden paikkakunnan tarkastelulla Lansing pyrkii näkemään tilastojen taakse, toteutuneeseen todellisuuteen.

Voisi ajatella, että opettajien oli pakko omaksua ideologinen väritys työhönsä säilyttääkseen paikkansa kansallissosialistien koulussa ja että toisen maailmansodan jälkeinen denatsifikaatioprosessi olisi sittemmin siivonnut tällaiset opettajat kasvatustyöstä.

On myös vaikea kuvitella, että itäisessä Saksassa olisi alettu rakentaa sosialistista yhteiskuntaa natsiaikaisten pedagogien opissa. Lansing osoittaa, ettei asia kuitenkaan näin ollut: Brandenburgissa Weimarin tasavallan aikana työnsä aloittaneet opettajat saivat muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta jatkaa työtään kansallissosialistisessa Saksassa. Toisen maailmansodan jälkeen taas nekin opettajat, jotka olivat kuuluneet natsijärjestöihin selvisivät poliittisista puhdistuksista. Samat opettajat jatkoivat työtään DDR:ssä. Heidät jopa valittiin opettajayhdistysten johtoon Sosialistisen yhtenäisyyspuolueen jäsenkirjan ottaneiden nuorempien kollegoidensa sijasta.

Lansing selvittää kirjassaan mikseivät uudet vallanpitäjät edellyttäneet opettajakunnalta perusteellista kasvojen pesua. Kirjan päähenkilöiksi nousevat Johannes S:n ja Johanna M:n kaltaiset opettajat, joiden urat Lansing kerii auki 1930-luvun alusta vuonna 1953 tapahtuneeseen DDR:n ensimmäiseen vakavaan kriisiin saakka. Juuri heidän kaltaisiaan liberaaleja pikkuporvareita natsit sanoivat kitkevänsä kolmannen valtakunnan palveluksesta, ja DDR:ssä heidän edustamansa tahot leimattiin taantumukselliseksi. Kuitenkin heidän kaltaisensa opettajat toimivat suvereenisti sekä natsien että kommunistien palveluksessa, opettivat ensin rotuoppeja ja sittemmin edistivät maailmanrauhaa. Lansingin teoksesta selviää, miksi Johannes S:n ja Johanna M:n kaltaiset opettajat sopeutuivat työskentelemään diktatuureissa mutta myös se,

mikseivät vallanpitäjät onnistuneet poistamaan heitä kouluista.

Opettajakunnan pysyvyys selittyy vallanpitäjien hankaludella ulottaa otteensa paikallistasolle. Varsinkin Brandenburgin kaltaisilla pienillä paikkakunnilla natsifikaatio tapahtui epäsystemaattisesti ja sattumanvaraisesti. Opettajakunnan pysyvyydestä kertoo se, että esimerkiksi Brandenburgissa 87 prosenttia kevään 1939 opettajakunnasta oli aloittanut työnsä ennen natsien valtaannousua. Lansing osoittaa, että opettajakunnan vaihtuvuus natsiaikana johtui pikemminkin uranvaihdosta, vapaaehtoisesta siirtymisestä toiseen kouluun sekä sairauksista ja kuolemista kuin natsien puhdistuksista. Vain viisi prosenttia Brandenburgin opettajista joko erotettiin, siirrettiin alempiin tehtäviin tai pakotettiin muuttamaan toisalle natsilakien seurauksena.

Vallinnut opettajapula vei terävimmän kärjen puhdistuksilta. Sota-aikana entisestään pahentunut opettajapula johti luopumiseen opettajien poliittisen luotettavuuden varmistamisesta. Pian natsit joutuivat myös päästämään aiemmin erottamiaan opettajia vanhoihin tehtäviinsä.

Lansing selittää natsien epäonnistumista selkeiden suunnitelmien puutteella. Toimenpiteistä päätettiin hetken mielijohteista. Natsijohtajat myös kappailivat toisiaan vastaan yrittäessään saada omat kasvatushjelmansa läpi. Lisäksi sisäministeriön ja kansallissosialistisen opettajaliiton keskinäinen kilpailu esti yhtenäisen politiikan luomisen. Kun natsit

eivät voineet vaihtaa opettajakuntaa, he yrittivät saada koulun palvelemaan tavoitteitaan muuttamalla opetussuunnitelmia ja manipuloimalla opettajia opettajaliittojensa välityksellä. Lansingin mukaan suurimpia syitä puhdistusten epäonnistumiseen oli natsien liiallinen luottamus oman opettajaliittonsa kautta tapahtuvaan opettajien ideologiseen uudelleenkasvatukseen. Vaikka miltei kaikki Brandenburginkin opettajat olivat liittyneet vuoteen 1939 mennessä kyseiseen liittoon, he olivat vain näennäisesti omaksuneet sen tavoitteet. Opetussuunnitelmien muuttaminen ja opettajien patistaminen liittymään poliittisesti orientoituneeseen opettajaliittoon ei merkinnyt syväleikkyvää muutosta koulutyössä. Opettajat omaksuivat työhönsä uuden koulun sisällöt mutta eivät sen henkeä.

Jos Lansing haastaa aieman tutkimuksen näkemyksen natsi-Saksan puhdistusten onnistumisista, hän kyseenalaistaa myös kollegoidensa tulkinnan denatsifikaation toteutumisesta neuvostovyöhykkeellä. Hän osoittaa tutkijoiden luottaneen liikaa venäläisten ja saksalaisten kommunistien kykyyn toimeenpanna uudistuksia. Neuvostovyöhykkeen vallanpitäjillä oli kova halu muuttaa koulua ja opettajakuntaa, mutta natsien lailla hekin kohtasivat vaikeuksia suunnitelmiansa toteuttamisessa.

Koulutyö kangerteli opettajapulan takia, mikä pakotti uudet vallanpitäjät hyväksymään jopa entiset kansallissosialistisen puolueen jäsenet työhön. Vallanpitäjät yrittivät kouluttaa uusia, antifasistisen ideologian

omaksuneita opettajia, mutta lyhyen pikakoulutuksen saaneet Neulehrerit eivät läheskään aina päätyneet opettajiksi. Vallanpitäjien harmiksi suuri osa uusista opettajista liittyi kaiken lisäksi valmistuttuaan oikeistopuolueiden jäseniksi.

Lansing osoittaa tilastojen hämännene aiempia tutkijoita. Esimerkiksi Brandenburgin erottamisluvut näyttävät suurilta: vuoden 1945 elokuun alkuun mennessä 83 opettajaa oli joutunut jättämään paikkansa. Tarkempi tarkastelu paljastaa erottamisien olleen kuitenkin monesti vain väliaikaisia tai silkkaa tilastojen harhauttamista. Erotetuista miesopettajista osa eli edelleen sotavankeudessa, jotkut olivat kuolleet. Erotetuista naisopettajista monet olivat työskennelleet koulussa vain muutaman kuukauden ja osalle Brandenburg oli ollut vain välietappi pakomatalla etenevien neuvostojoukkojen tieltä. Brandenburgilaiset siis erottivat opettajia, jotka eivät olisi muutenkaan voineet jatkaa työtään paikkakunnalla.

Lokakuussa 1945 neuvostovyöhykkeen kouluhallinnon johtomies Paul Wandel opasti aluehallinnon päättäjiä ottamaan vain natsismista vapaita opettajia palvelukseen. Hän ei kuitenkaan yksilöinyt selvästi, mitkä hän laski natsijärjestöiksi ja mikä erotti aktiivisen natsin nimellisesti mukana olleesta. Tämän seurauksena aluehallinto ohjeisti paikallisviranomaisia väljemmin: opettajiksi voitiin rekrytoida myös entisiä natsseja, kunhan nämä eivät olleet kuuluneet puoluejohtoon tai toimineet puolueessa aktiivisesti. Puhdistus näytti tehokaalta, mutta vain paperilla.

Nekin opettajat, jotka erotettiin vuoden 1945 puhdistuksessa, saivat työnsä takaisin vuosien 1946–49 rekrytointitalukoissa.

Opettajakunnan puhdistamisessa kommunistit seurasivat natsien viitoittamaa tietä: kun opettajakuntaa ei voinut vaihtaa, se piti saada toimimaan vallanpitäjien toiveiden mukaan ammatillisen järjestäytymisen kautta. Natsien opettajaliitto oli jäänyt tyhjäksi ulkokuoreksi, mutta neuvostovyöhykkeelle sodan jälkeen perustettu uusi liitto toimi aktiivisesti. Uusien vallanpitäjien kannalta ongelmana kuitenkin oli, että se keskittyi ideologisen työn sijasta opettajien elin- ja työolosuhteiden kohentamiseen sekä opettajiin kohdistuneiden denatsifikaatioimien pehmentämiseen – ja että sen johdossa olivat Weimarin ja kansallissosialistisen Saksan aikaiset opettajat. DDR:n perustaminen ei muuttanut tätä tilannetta. Vasta 1950-luvun alussa uudet vallanpitäjät saivat opettajaliittoon enemmistön, mutta senkin jälkeen liitto jatkoi vahvasti edunvalvonta-tehtäväänsä. Lansing kyseenalaistaakin kategorisen tulkinnan ammattiliitoista kommunistien käsikassaroina.

Mistä sitten selittyi opettajien innoton sitoutuminen diktatuurien ideologisiin projekteihin ja millaisia seurauksia sillä oli? Opettajien vahva ammatillinen identiteetti ja sitoutuneisuus työhön teki heistä poliittisesti mukautuvia. Opettajat yrittivät pysytellä epäpoliittisina ottamatta näkyvästi kantaa uuden järjestelmän puolesta tai sitä vastaan ja keskittyä työhönsä. Jälkikä-

teen tarkasteltuna opettajia voisi pitää passiivisen vastarinnan toteuttajina. Lansing ei kuitenkaan näe opettajia natsismin ja kommunismin vastaisen taistelun sankareina, sillä hänen mielestään opettajien apatia toimi kolmannen valtakunnan ja DDR:n vakauttajana. Opettajat noudattivat kuuliaisina uusia opetussuunnitelmia eivätkä osallistuneet mielenilmauksiin – yksikään brandenburgilaisopettaja ei esimerkiksi osallistunut vuonna 1953 kesäkuun 17. päivän kansannousuun.

Lansingin teos haastaa lukijan pohtimaan, olisiko opettajien pitänyt vahvemmin kantaa yhteiskunnallinen vastuunsa ja nousta vastustamaan diktatuureja. Aktiivisemmalla vastaanpanemisella opettajakunta olisi saattanut murentaa diktatuurin perustusta, saada alistuneen ja pelossa elävän kansan nousemaan aktiiviseen vastustukseen. Toisaalta se olisi myös johtanut koulunkäynnin katkoksiin ja opetuksen keskittymiseen epäpäteville opettajille.

Lansingin teos alleviivaa jatkuvuutta sekä opettajakunnan koostumuksessa että sen toiminnassa. Osittain puhdistusten epäonnistuminen selittyi saksalaisten pyrkimyksellä pitää koulut toiminnassa, osittain opettajien halulla puolustaa kollegoitaan. Stalinin diktatuuri jätti kouluun paljon selvemmat jäljet, kuten E. Thomas Ewing on osoittanut tutkimuksessaan *The Teachers of Stalinism*.¹ Neuvostoliitossa

1. E. Thomas Ewing (2002): *The Teachers of Stalinism. Policy, Practice, and Power in Soviet Schools of the 1930s*. New York ym., Peter Lang.

opettajat jopa oppivat puhumaan verkkaisesti joutuessaan puntaroimaan jokaisen sanansa ilmiantojen pelossa. Lansingin teos painottaa vahvan ammatillisen identiteetin omaavan virkakunnan merkitystä poliittisesti epävakaina aikoina. Vaikka demokratian rakenteet murtuivat, vanha opettajakunta jatkoi kasvatustyötään – vaikkakin uusien tavoitteiden suunnassa.

Jukka Rantala